

Кравчук М.В.,

*завідувач кафедри теорії держави і права
Юридичного інституту Тернопільської
академії народного господарства,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Побудова власної національної держави і формування громадянського суспільства в Україні викликали велику зацікавленість державно-правовим досвідом, це сприяло збільшенню наукового дослідження державо- та правотворчих процесів України у різні періоди її буття. Сучасні вимоги до держави, демократизація суспільства зумовлюють потребу виваженого, детально опрацьованого підходу до будь-яких кардинальних змін. Це значною мірою стосується і реформування Українських Збройних Сил. Загальновідомим, перевіреним багатолітньою історією існування Української держави є той факт, що наявність сильної високоорганізованої національної армії вважається важливим атрибутом та гарантом суверенності держави. В умовах сьогодення виникла необхідність розробки й удосконалення нормативно-правової бази організації та діяльності Українських Збройних Сил. Ми вивчаємо та переймаємо світовий досвід, однак інколи досить легковажно ставимося до того, що напрацьовано століттями вітчизняної історії. З огляду на це, на нашу думку, ретельне вивчення та осмислення всього позитивного і негативного вітчизняного досвіду допоможе застрахувати українське суспільство від небажаних помилок на сучасному етапі його існування. Особливо цінним, як з теоретичної, так і з практичної точки зору, є аналіз здобутків українського державотворення початку ХХ століття. Саме тому ми звертаємося до дослідження особливостей та закономірностей військового будівництва періоду Української Центральної Ради. Особливість цього періоду у тому, що державотворчі процеси проходили паралельно з активною боротьбою за право на самовизначення. І саме від боездатності, організованості та дієвості національної армії залежала подальша доля Української держави.

Таким чином, актуальність теми дослідження обумовлена зростаючою необхідністю у вивченні, аналізі та використанні досвіду і уроків будівництва Української держави, організації та правового забезпечення діяльності національної армії. Подібні дослідження невідомих і маловідомих подій, документів, матеріалів у галузі військового будівництва, які відзначаються конкретністю, наочністю, достовірністю і об'єктивністю, здійснюють також істотний вплив на формування національної культури людей, патріотичне виховання особового складу Армії України, підвищують державницьку свідомість. Найголовніше при цьому стримати недооцінювання ролі Збройних Сил у справі гарантування державного, національного суверенітету України.

Варто зауважити, що деякі сторони цієї проблематики розкриваються у працях Н. Безручка, Л. Гарчевої, Б. Гнатевича, В. Гордієнка, В. Гриневича, Я. Дашкевича, В. Задунайського, Л. Зінкевич, М. Капустяньського, І. Крип'якевича, О. Колянчука, О. Копиленка, М. Литвина, О. Мироненка, К. Науменка, З. Стефаніва, В. Солдатенка, Я. Тинченка, О. Удовиченка, Л. Шанковського, М. Школьника, Б. Якимовича та ін. Будівництво Збройних Сил періоду відродження Української держави початку ХХ століття привертає увагу значної кількості істориків, політологів та інших дослідників. Однак поки що відсутнє комплексне дослідження правових основ будівництва Збройних Сил України, у якому б оптимально висвітлювались

процеси їх організації, діяльності, розвитку, їх правовий статус та структура на різних історичних етапах існування Української держави.

Отже, предметом нашого дослідження є правове забезпечення основ будівництва Збройних Сил України, процес їх організації, діяльності, розвитку, їх правовий статус у визначених хронологічних рамках 1917-1918 рр. Варто одразу зазначити, що основою наукової роботи є архівні документи і матеріали, які надають виключної новизни дослідженню.

Армія Української Народної Республіки за часів Української Центральної Ради створювалася у період розвалу Російської імперії в 1917 р., коли в Україні особливого розмаху набрав визвольний рух. Зважаючи на те, що Україна була безпосередньо прифронтовою державою, а наростання революційної кризи відбувалося на фоні розгортання національно-визвольної боротьби українського народу, першочергового правового оформлення вимагала армія. Це був один з основних чинників, що мав вирішальний вплив на успіх українського державотворення.

Варто зазначити, що серед лідерів Української Центральної Ради не було єдності щодо питання про необхідність організації національних Збройних Сил. На той час в українському суспільстві визначилися два напрямки військового будівництва: національний – на чолі з М. Міхновським, який стояв на позиції створення власної армії, та соціалістичний – на чолі з В. Винниченком, який вважав непотрібним і навіть шкідливим будівництво власних Збройних Сил: “Не своїй армії нам соціал-демократам і всім ширим демократам треба, а знищення всяких постійних армій”¹. Такий підхід, на думку автора, був помилковим, що і довели згодом подальші події.

Однак, незважаючи на такі суттєві розбіжності у поглядах щодо необхідності постійної дієвої армії, лідери УЦР усвідомлювали її вирішальне значення в становленні національного суверенітету. Свідченням цього стали Всеукраїнські військові з'їзди, що активно підтримували курс Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату на побудову автономної Української держави. Військові з'їзди внесли суттєвий вклад у формування організаційно-правових засад військового будівництва УНР².

Як свідчать архівні документи, правові основи військового будівництва створювались по мірі розвитку Української держави. Так, 23 грудня 1917 р. у “Вістнику Генерального Секретаріату” було опубліковано Закон “Про одстрочку призова на військову службу і одкомандирування з неї громадян Української Республіки”, згодом – Закон “Про утворення Комітету по демобілізації армії”. Особливої уваги заслуговує Закон від 3 січня 1918 р. – “Про утворення Українського народного війська”³. Цей Закон передбачав, що українське військо (народна міліція) створювалося для захисту рідного краю від зовнішнього нападу. Затверджувався територіальний принцип комплектування військових частин у повітах та губерніях. Спочатку проводився набір інструкторів, які об'єднувалися в окремі військові частини – сотні, курені, полки, дивізії та корпуси і після відповідної підготовки вони повинні були проводити підготовку населення повіту, губернії. Законом Генеральне секретарство у військових справах зобов'я-

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України від середини XVII ст. до 1923 рр. – К.: Либідь, 1993. – С. 465

² Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 363; Кравчук М. Збройні Сили – гарант суверенітету Української держави (організаційно-правовий аналіз військового будівництва України 1917-1920 рр.) // Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ. – Тернопіль, 2002. – С. 22-25; Полонська-Василенко Н. Історія України від середини XVII ст. до 1923 рр. – К.: Либідь, 1993. – С. 471

³ ЦДАВОУ. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7.

зувалося терміново розробити Закон про народну міліцію, а до прийняття Закону – негайно приступити до організації і набору інструкторських кадрів та формування з них окремих військових частин⁴. Відповідно до закону територія держави поділялася на три військові округи: Київський, Харківський та Одеський.

Законом “Про утворення Українського народного війська” були визначені порядок набору військових інструкторів та їх правовий статус⁵. Зокрема, вказувалося, що інструктори приймалися на підставі договору вільного найму на певний строк з оплатою 100 крб. на місяць, а за виконання спеціальних обов’язків передбачалася додаткова плата. Була визначена і кримінальна відповідальність за розірвання договору⁶. До інструкторів приймалися громадяни України віком від 19 років. Слід відмітити, що положення цього Закону були досить демократичні. Так, замість загальної військової повинності зроблена спроба створення професійної армії, але це не відповідало вимогам і можливостям того часу і було значним прорахунком військової політики УЦР.

Особливо важливе значення мало правове регулювання внутрішнього життя військових. Нормативними актами, які вирішували ці питання, були статути. Військові статути були підзаконними нормативно-правовими актами, які затверджувалися військовим міністром. Вони найбільш детально регулювали всі актуальні питання військової служби⁷.

Слід зазначити, що військові статути були важливими правовими документами. У них були чітко регламентовані основні права і обов’язки військовослужбовців. Ці нормативні акти реалізовували спробу зберегти для військовослужбовців широкі політичні повноваження, встановлені під час демократизації армії.

Подальшим кроком в правовому оформленні Збройних Сил УНР було ухвалення 25 березня 1918 р. Закону “Про політико-правове становище військових”⁸. Цей нормативно-правовий акт обмежував військовослужбовців у деяких правах політичного характеру: користуватись активним виборчим правом; входити до складу будь-яких організацій політичного характеру; передавати свій голос особисто або через довірених осіб у законодавчі установи; брати участь у різноманітних мітингах та демонстраціях політичного характеру. Але військовослужбовці не позбавлялись пасивного політичного права. Параграфом I передбачалась можливість обрання військовослужбовців у законодавчі органи на рівні з іншими громадянами. Юрисдикція цього Закону поширювалась на військовослужбовців та вільнонайманіх службовців Збройних Сил. Отже, в армії було вирішене питання деполітизації, департації⁹, оскільки на той час було важливим виведення армії з-під впливу різних політичних сил.

Таким чином, можна стверджувати, що розбудова Збройних Сил УНР вийшла з-під впливу романтично-революційного уявлення про роль війська і стала поступово на тверду правову базу¹⁰. Це підтверджується розробкою і прийняттям закону “Про утворення Українського

⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7.

⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7.

⁶ Кравчук М. Розбудова Української Держави і її Збройних Сил в архівних документах // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 123.

⁷ Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки // Право України. - 1998. – № 7. – С. 108.

⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 1076. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 1.

⁹ Кравчук М. Правові основи будівництва Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 157.

¹⁰ Кравчук М. Правове регулювання будівництва Збройних Сил центральної Ради // Нова політика. – 1997. – № 4 – С. 38.

Народного війська”, створенням та впровадженням Статуту Осібної Армії УНР, прийняттям Закону “Про політико-правове становище військових”.

Для врегулювання питань, пов’язаних із зміцненням дисципліни та взаємовідносин між старшинами і козаками, 29 березня 1918 р. Військова рада Міністерства військових справ ухвалила законопроект “Про старшин і козаків та відносини між ними”. У преамбулі були визначені принципи, на яких повинні будуватися права та обов’язки для осіб, що вступають до Української армії. Згідно із законопроектом всі військові поділялися на старшин, підстаршин і козаків. Зокрема, закріплювалося право начальника під час бою вживати всіх заходів, аж до збройної сили, для примушення підлеглих виконати його службовий наказ. Підлеглі повинні були виконувати всі накази свого начальника без вагання. У документі зазначалося, що “за незаконні накази начальники відповідають по суду”¹¹.

Цей законопроект було розглянуто на засіданні Ради Народних Міністрів УНР 24 квітня 1918 р. З незначними додатками його було ухвалено і вирішено внести на розгляд УЦР¹². Однак через державний переворот розглянути і ухвалити цей законопроект УЦР так і не змогла.

Окрім цього, паралельно проводилися урядом УНР широкомасштабні заходи з остаточної демобілізації залишків імперської російської армії. Юридичне регулювання цього процесу здійснювалося наказами, зокрема наказом Військового міністерства № 44 від 5 березня 1918 р. “Про демобілізацію армії в Україні”¹³. Одночасно з цим наказом вийшов наступний наказ № 46, який вимагав від комендантів негайного вислання з України всіх військовослужбовців – не громадян УНР. Таким чином, військове керівництво юридично обмежувало існування військових частин, створених без участі держави. Відповідно до наказу від 13 квітня 1918 р., на території України мали перебувати лише війська УНР або запрошених союзних держав, що відповідало світовим стандартам. Слід зазначити, що у квітні 1918 р. військове міністерство та генеральний штаб опрацювали новий план організації армії на основі територіального набору. Постійна регулярна армія мала зайняти місце народної міліції. На підставі нової організації війська українська армія мала складатися із 8 корпусів піхоти та 4 С дивізій кінноти¹⁴. Українські політичні і провідні кола переконалися остаточно, що наймані та випадково сформовані добровільні військові структури не можуть замінити регулярної армії.

Однак уже 25 грудня 1917 р. розпочався загальний наступ радянських військ. УЦР не змогла протиставити їм якоїсь значної сили. Ті військові частини, які вона формувала, переживали, як і вся стара армія, процес стихійної мобілізації, а головне, дали про себе знати грубі помилки, допущені при формуванні власної армії.

О. Л. Копиленко зазначає: “Не варто шукати причини загибелі Центральної Ради лише в її прорахунках на військовій ниві – вони тільки доповнили ряд фатальних помилок, що їх припустилася Центральна Рада за свою недовгу історію”¹⁵. Адже, незважаючи на важкі економічні та політичні умови, УЦР вдалося стати на шлях будівництва власних Збройних Сил. Формування армії було сплановано головним управлінням Генерального штабу. Мобілізація здійснювалася з урахуванням інтересів селян, тобто після виконання сільськогосподарських робіт. Велика робота проводилася з соціального забезпечення демобілізованих, інвалідів, вдов,

¹¹ ЦДАВОУ. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.111зв.

¹² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. В 2–х томах // За ред. П. Толочко. – К., 1996. – Т.1. – 588с., Т.2. – С. 304.

¹³ ЦДАВОУ. – Ф.1063. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.2.

¹⁴ ЦДАВОУ. – Ф.1063. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7.

¹⁵ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України 1917–1920 рр. – К.: Либідь, 1997. – С. 55.

сиріт відповідно до Пенсійного статуту. Вирішувалися питання про працевлаштування великої кількості звільнених старшин¹⁶. Хоча із запізненням, але була розпочата і у деяких напрямках проведена суттєва підготовча робота, яка за сприятливих умов змогла б допомогти у будівництві власної армії. Для цього потрібно було істотно попрацювати над організаційними засадами та створенням відповідної правової бази.

Утворення правових основ будівництва та діяльності національної армії стало одним із найважливіших факторів у встановленні самостійної державності УНР. Прорахунком стало те, що УЦР та її уряд легковажно знехтували розробленою і обґрунтованою українськими патріотами на чолі з М. Міхновським концепцією регулярної армії в боротьбі за повну незалежність України. Від першого дня революції потрібно було відразу приступити до створення регулярної національної армії, та постанова УЦР й українського уряду була тоді протимілітарна, “ніхто в маси не вполював потреби збройної сили, всі мали на меті вільну Україну у вільній Росії”¹⁷. Генеральним військовим комітетом, а пізніше й Генеральним Секретарством військових справ не було проведено навіть реєстрації українських відділів, тому докладно й тепер не можна знати про всі ті частини російської армії, що їх було українізовано¹⁸. Відсутність чіткої державно-правової доктрини в галузі військового будівництва також суттєво вплинула на ефективність її реалізації. Надмірна в той період політизація армії УНР, відсутність правового закріплення департизації призвела до втрати останньою своєї основної функції – захисту держави і перетворила її в арену амбіційних ігор різноманітних політичних партій¹⁹.

Разом з тим важко усвідомлювати, що “державні мужі” Української Центральної Ради на чолі з М. Грушевським не змогли скористатися історичним шансом ствердження новітньої Української держави. До цього призвела, в першу чергу, пацифістська політика УЦР та її уряду. Богдан Гудь у вступному слові до праці В. Голубко підкреслює “Історія визвольних змагань українства 1917-1921 рр. свідчить, що нехтування інтересами армії лідерами Центральної Ради на початковому етапі національної революції у кінцевому підсумку призвело до поразки УНР у війні проти більшовицької Росії. На жаль, лише трагедія державної катастрофи переконала Президента Української Народної Республіки періоду 1917-1918 рр. М. Грушевського та його оточення у тому, що “треба раз поставитися до армії не як до якоїсь свалки, куди кидають найменш цінні, на ніщо краще не придатні елементи, а як до окраси держави і нації, її почесної варти, куди йде все, що найкраще, найбільш перейняте ширим, серйозним відношенням до держави...”²⁰.

Однак, незважаючи на значні прорахунки, УЦР вдалося створити основи національної армії, яка стала на оборону незалежності своєї країни. Як писав згодом С. Петлюра, українські воїни “вступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою упертою і безкомпромісною, ми показали світові, що Україна є, що її народ живе і бореться за своє право, за свою свободу і незалежність”²¹.

¹⁶ ЦДАВОУ. – Ф.1077. – Оп.3. – Спр.20. – Арк.7.

¹⁷ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 370

¹⁸ ЦДАВОУ. – Ф.1076. – Оп.1. – Спр.65. – С. 373

¹⁹ Кравчук М. Правові основи будівництва Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано–Франківськ: Плай, 1997. – С. 72

²⁰ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 8.

²¹ Беренец П. Симон Петлюра // Табор. – 1931. – № 4 (16) – С. 28

Таким чином, за період діяльності УЦР було створено основи військового законодавства – основу організації та діяльності національної армії. Відомо, наскільки важливо, щоб всі дії, які проводяться в тій чи іншій сфері суспільних відносин, включаючи і військові, були юридично закріплені, тобто мали правовий характер. Основу військового законодавства склали Універсали та закони Центральної Ради, постанови Генерального Секретаріату, накази Генерального Секретаріату військових справ та статuti, що були локальними нормативно-правовими актами. Всі ці нормативні акти створювали відповідну правову базу з регулювання організації та діяльності української національної армії²². Слід зазначити, що найбільшу частку склали нормативні накази. Це було пов'язано з тим, що досить часто потрібно було приймати рішення, які потребували негайного виконання. Що ж стосується якості та ефективності дії нормативно-правових актів, то вона була не досить висока. Це було зумовлено поєднанням декількох чинників. В першу чергу, це стихійність військово-політичного руху, невизначеність уряду УНР щодо потреби у власній регулярній армії, незабезпеченість високопрофесійними військовими кадрами, складна внутрішня і зовнішня ситуація в країні.

Глибокий та всебічний аналіз цих проблем має велике практичне значення для вирішення актуальних завдань розбудови національної держави сьогодні. Ця стаття підготовлена в плані розробки науково-дослідної теми “Організаційно-правові засади будівництва Збройних Сил України 1917–1920 рр.”.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії держави і права
Юридичного інституту Тернопільської академії народного господарства
(протокол № 14 від 26 травня 2004 року)*

*Дмитрієнко Ю.М.,
завідувач кафедри соціального патронажу
Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнка
і О.Є. Уколової, член-кореспондент
Міжнародної академії наук екології
та безпеки життєдіяльності,
кандидат філософських наук*

ДЕВІАНТНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: СИНЕРГЕТИЧНА ЗДАТНІСТЬ ВИПЕРЕДЖАТИ КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНИЙ ЦИКЛ ПЕРЕХІДНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Модернізаційна здатність нелінійної девіантної правосвідомості, у зв'язку з тим, що вона має відносну самостійність, яка розвивається у абсолютну, як і традиційної, лінійної позитивної правової свідомості, випереджувати наявний конкретно-історичний цикл правового розвитку перехідних правовідносин пов'язана з набагато більш загальними, навіть, граничними.

²² Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. – К.: Текст. 2002. – С. 100